

ŹRÓDŁA I MATERIAŁY

Marcin Frąś
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu,
Archiwum Państwowe w Bydgoszczy)
mgr, marcin-fras@wp.pl,
ORCID iD: 0000-0002-0138-0274

Taksa wojewodzińska Zbąszynia w XVIII w. jako źródło do badań nad historią gospodarczą miasta szlacheckiego

Wstęp

Początek procesu ustalenia stałych cen za towary rzemieślnicze sięga jeszcze czasów późnego średniowiecza. W 1423 r., mocą statutu warckiego, król Władysław Jagiełło wprowadził tzw. „taksy wojewodzińskie”, od tej pory wojewodowie mieli określać najwyższe stawki za wszystkie wyroby rzemieślnicze¹. Natomiast w 1496 r. (przywilej piotrkowski) Jan Olbracht wprowadził takie taksy dla wyrobów miejskich². Wymóg ten ostatecznie potwierdziła konstytucja z 1565 r.³ Kompetencje te nałożono na wojewodów, lecz w rzeczywistości wykonywali je podwojewodowie. Od 1633 r. wydawanie taks miało odbywać się dwa razy w roku: w poniedziałek środopostny i poniedziałek po św. Franciszka⁴.

W literaturze dużo się pisze o przydatności taks w zakresie badań nad szeroko pojmowaną historią gospodarczą dawnej Rzeczypospolitej. Uprawo-

¹ H. Samsonowicz, *Historia Polski do roku 1795*, Warszawa 1985, s. 99; B. Zientara, A. Mączak, I. Ichnatowicz, Z. Landau, *Dzieje gospodarcze Polski do 1939*, Warszawa 1965, s. 195; M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1986, s. 316.

² H. Samsonowicz, dz. cyt., s. 124; A. Basiak, W.W. Bednarski, *Ważniejsze immunitety i przywileje stanowe w latach 1180–1578*, Lublin 1989, s. 88.

³ M. Bogucka, H. Samsonowicz, dz. cyt., s. 322; M. Bogucka, *Miasta a życie polityczne w Polsce XVI–XVII w.*, [w:] *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. M. Kamlera, Warszawa 1989, s. 40.

⁴ Z. Guldon, J. Wijaczka, *Taksy podwojewodzińskie dla miast kujawskich z lat 1660–1730*, „Ziemia Kujawska” 1994, t. 10, s. 69.

mocniały one stałe ceny podstawowych, a zarazem niezbędnych artykułów do egzystencji, co czyni je niezwykle przydatnymi do badań nad konsumpcją żywnościową. Rozumianych przez pryzmat możliwości nabywczych poszczególnych grup społecznych, kształtujących ich codzienną dietę. Ponadto dzięki nim możliwe jest zdobycie informacji „o istniejących w mieście rzemiosłach oraz ich możliwościach produkcyjnych i usługowych”⁵. Szkoda tylko, że w większości dotycząca miast królewskich. Niewiele wiadomo o cenach w miastach szlacheckich czy biskupich. Ogłoszone taksy wojewódzińskie pokazują wreszcie stan umysłowy postaci wpływających na politykę wewnętrzną kraju. W takсах upatrywano rolę „narzędzia polityki antymieszczańskiej”. Kluczowe wydaje się zatem znalezienie odpowiedzi na pytanie o rzeczywiste przestrzeganie ogłoszonych taryf na produkty. Wymaga to osobnego opracowania.

Do tej pory zostały opublikowane taksy wojewódzińskie: Warszawy, Krakowa i województwa krakowskiego z 1565 r.⁶, Krakowa z 1573 r.⁷, Starej Warszawy z lat 1606–1672⁸, Nowego Sącza z roku 1630 i 1652⁹, miast powiatu chęcińskiego¹⁰, ziemi dobrzyńskiej z 1661 r.¹¹, Bydgoszczy z 1664 r.¹², miast powiatu bieckiego 1683 r.¹³, Lublina z 1761 r.¹⁴, miast kujawskich z lat 1660–1730¹⁵, województwa kaliskiego z 1775 r.¹⁶ Opisano także zagadnienie cen w nowożytnym Lwowie¹⁷ i Krakowie¹⁸.

Prezentowana tu taksa zachowała się w księdze miejskiej Zbąszynia z lat 1592–1807 i znajduje się obecnie w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii

⁵ Tamże, s. 70–71.

⁶ *Taryfy cen dla województwa krakowskiego z roku 1565*, wyd. E. Bostel, „Archiwum Komisji Historycznej” 1891, t. 4, s. 298–316: 1: *Kilka zabytków ustawodawstwa królewskiego i wojewódzińskiego w przedmiocie handlu i ustanawiania cen*, wyd. B. Ulanowski, „Archiwum Komisji Prawniczej” 1895, t. 1, s. 37–144.

⁷ J.U. Niemcewicz, *Zbiór pamiętników o dawnej Polsce*, t. 3, Lipsk 1839, s. 323–344.

⁸ *Ustawy cen dla miasta Starej Warszawy, od roku 1606–1672*, wyd. A. Chmiel, „Archiwum Komisji Historycznej” 1894, t. 7, s. 51–268.

⁹ J. Sygański, *Historia Nowego Sącza od wstąpienia dynastii Wazów do pierwszego rozbioru Polski*, t. 3, Lwów 1901, s. 121–127, 132–136, 316–321.

¹⁰ *Taksy podwojewódzińskie dla miast powiatu chęcińskiego z lat 1637 i 1640*, wyd. L. Sępkowski, „Studia Kieleckie” 1979, nr 1, s. 81–103.

¹¹ *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, „Acta Historica” 1887, t. 10, nr 13.

¹² *Statuty i przywileje cechów bydgoskich z lat 1434–1770*, wyd. T. Esman, Z. Guldon, Bydgoszcz 1963, s. 80–86.

¹³ T. Ślawnicki, *Produkcja i wymiana towarowa Biecza w XVI i XVII wieku*, Rzeszów 1968, s. 245–256.

¹⁴ *Taksa podwojewódzińska z 1761 roku*, wyd. A. Adamczyk, „Pamiętnik Lubelski” 1939, t. 3, s. 453–470.

¹⁵ Z. Guldon, J. Wijaczka, dz. cyt., s. 69–84.

¹⁶ W. Rusiński, *Ceny w województwie kaliskim w 1775r.*, „Rocznik Kaliski” 1980, r. 13, s. 265–273.

¹⁷ S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1928.

¹⁸ J. Pelc, *Ceny w Krakowie w latach 1369–1600*, Lwów 1935.

Nauk w Kórniku¹⁹. Jak trafiła do Biblioteki, nie wiadomo. Wiązać się to musiało z bibliofilską działalnością Tytusa Działyńskiego lub jego krewnych, lecz to tylko hipoteza. Miejsce jej przechowywania, jakim jest biblioteka, sprawia, że umyka ona uwadze naukowców, którzy nie mają pojęcia o jej istnieniu²⁰. W literaturze przedmiotu jedynie Magdalena Biniś-Szkopek, pracownica tamtejszej placówki, zwróciła uwagę na zbąszyńską księgę miejską²¹. Niestety, nie zainteresował jej fakt zapisania w niej taksy lub najzwyczajniej umknął jej uwadze. Wobec tego zapomniana księga dalej jawi się jako niemal dziewiczy przedmiot do dalszych badań szczegółowych.

Objęte edycją źródło zasługuje na uwagę ze względu na fakt swojej unikatowości, w obrębie księgi, do której zostało wniesione, oraz w kontekście dotychczasowej literatury przedmiotu. Wpisano ją do księgi małego ośrodka szlacheckiego, oddalonego od wielkiej polityki państwowej. Jest godna uwagi, zważywszy na fakt naszej niewielkiej wiedzy o dziejach wewnętrznych miast szlacheckich, które cechowały się swoistą autonomią uzależnioną od decyzji dziedziców. Pomimo otrzymywania podobnych przywilejów do tych, jakimi cieszyły się miasta królewskie, ich droga rozwoju przybierała inny kształt²². Jednak najsilniejszym spoiwem, łączącym państwo z miastami szlacheckimi, były uchwały podatkowe określające podatki o pośrednim i bezpośrednim charakterze²³. W tym zapewne mieściły się taksy na towary produkowane w mieście. Poza tym dotąd wśród wydawanych drukiem taks nie pojawiła się żadna z terenu dawnego woj. poznańskiego okresu staropolskiego. Co ciekawe, tego rodzaju źródła publikowano zazwyczaj w księgach grodzkich, nie w miejskich. Aczkolwiek faktem jest, że za sprawą rady miejskiej, która realizowała swoje kompetencje, wpływała na umieszczanie w księgach miejskich aktualnych cen na zboże, rzadziej na inne towary konsumpcyjne (wódka, mięso). Niemniej jednak takie treści, noszące miano wpisów o charakterze administracyjnym²⁴, są stosunkowo rzadkie (przynajmniej jeżeli chodzi o miasta szlacheckie Wielkopolski). Poza tym jednym wyjątkiem ich występowanie w księgach wielkopolskich miast szlacheckich nie było poddyktowane przyjazdem podwojewody.

¹⁹ Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, sygn. BK 01730, s. 128–129.

²⁰ Podobnie jest z resztą w przypadku ksiąg miejskich Grodziska Wielkopolskiego przechowywanych w Bibliotece Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu. Naukowcy, podejmując prace badawczą ksiąg miejskich, swoje pierwsze kroki zazwyczaj kierują w stronę archiwów.

²¹ M. Biniś-Szkopek, *Księga miejska zbąszyńska (1588–1914) – zapomniane źródło do dziejów Zbąszyń w zbiorach Biblioteki Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2018, z. 35, s. 93–118.

²² T. Opas, *Miasta prywatne a Rzeczpospolita*, „Kwartalnik Historyczny” 1971, t. 78, z. 1, s. 28–29.

²³ Tamże, s. 35.

²⁴ J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego, od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997, s. 146–147.

Nie jest to wszakże pełna taksa, obejmuje ona wyłącznie ceny towarów konsumpcyjnych: gorzały, pieczywa i mięsa. Brakuje w niej informacji o cenach artykułów *stricto* rzemieślniczych, które znalazły się chociażby w cytowanych wyżej taksach. Tekst źródła poddano edycji opartej na instrukcji wydawniczej Kazimierza Lepszego²⁵.

Treść źródła

[129]

Działo się w Zbąszyniu²⁶
Dnia siedemnastego mie
siąca maja roku i słowa
Przedwiecznego Tysięcznego
Siedmsetnego Pięćdziesiątego
Pierwszego
[17.05.1751]

Zjechawszy Wielmożny JeMC Pan Ignacy Drogosław Skórzewski podwojewodzie poznański²⁷, *ad taxam*²⁸ wszelkich wiktualiów²⁹ do poznański stosujący się

Taxa Gorzałki

Naprzód pół kwaterek gorzałki	groszy 2. szelągów 2.
Kwaterka zaś	groszy 5. szelągów 1.
Kwarta zaś cała	groszy 10. szelągów 2.

Taxa Piekarska

Ponieważ zboże w mniejszej zostaje cenie ani ugory nie idzie postanawia się pszennego chleba za groszy trzy polskich łutów być powinno funtów 38³⁰. Żytniego zaś chleba za groszy sześć ~~chleba~~ polskich być powinno funtów półpięta. Za groszy zaś 12. polskich być powinno funtów 9

²⁵ K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Warszawa 1953.

²⁶ Miasto szlacheckie, w powiecie kościańskim, w województwie poznańskim. W tym roku sprzedane przez Antoniego Ciświckiego, starościca stawiszyńskiego, Stefanowi Górczyńskiemu, wojewodzie poznańskiemu. Miasto małe, III kategorii wg M. Boguckiej i H. Samsonowicza.

²⁷ Chodzi o Ignacego Skórzewskiego, h. Drogosław. Niewiele o nim wiadomo, brakuje tej postaci w herbarzach oraz *Polskim słowniku biograficznym*.

²⁸ Wycena.

²⁹ Produkty spożywcze.

³⁰ W okresie staropolskim 1 funt odpowiadał 32 łutom, J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 174.

Taxa rzeźników

Ćwierć mięsa z wołu podlejszego	złotych 12.
Ćwierć mięsa z wołu jeszcze podlejszego	złotych 10.
Ćwierć mięsa z wołu najpodlejszego	złotych 8.
Ćwierć mięsa z wołu mniejszego i podlejszego	złotych 6.
Ćwierć mięsa z jałowicy dobrej kupionej za złotych 48	za złotych 8
Funt mięsa z jałowicy z wołu dobrego	groszy 6.
Funt mięsa z wołu podlejszego	groszy 5.
Funt cielęciny pięknej	groszy 6.
Funt cielęciny podlejszej	groszy 5.
Funt wieprzowiny pięknej	groszy 9.
Funt wieprzowiny podlejszej	groszy 6.
Funt skopowiny ³¹	groszy 6-8

Z tym dokładem ażeby w każdym kupnie mięsa tak wołowego jak i inszego od dziesięciu funtów *in rekompensam*³² kości dziesiąty funt by był bez zapłaty.

Za ciele gdy dadzą złotych 10. ma być ćwiartka za złotych 2. groszy 6.

Za ciele gdy dadzą złotych 8. ma być ćwiartka za złotych 1. groszy 22.

Za ciele gdy dadzą złotych 6. ma być ćwiartka za złotych 1. groszy 12.

Z mniejszego *ducta proportionem*³³ na być ćwiartka płacona.

Ignacy Drogosław Skórzewski

Bibliografia

Źródła

Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, sygn. BK 01730, s. 128–129.

Opracowania

Basiak A., Bednarski W.W., *Ważniejsze immunitety i przywileje stanowe w latach 1180–1578*, Lublin 1989.

Biniaś-Szkopek M., *Księga miejska zbąszczyńska (1588–1914) – zapomniane źródło do dziejów Zbąszczyń w zbiorach Biblioteki Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2018, z. 35, s. 93–118.

³¹ Dawniej baranina.

³² Rekompensacja / zwrot.

³³ Proporcjonalnie.

- Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1986.
- Cennik towarów dla miasta Warszawy z roku 1565, wyd. M.R. Witanowski, „Rocznik PTPN” 1891, t. 8.
- Guldon Z., Wijaczka J., *Taksy podwojewódzińskie dla miast kujawskich z lat 1660–1730*, „Ziemia Kujawska” 1994, t. 10.
- Hoszowski S., *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1928.
- Kilka zabytków ustawodawstwa królewskiego i wojewódzińskiego w przedmiocie handlu i ustanawiania cen, wyd. B. Ulanowski, „Archiwum Komisji Prawniczej” 1895, t. 1, s. 37–144.
- Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej, wyd. F. Kluczycki, „Acta Historica” 1887, t. 10, nr 13.
- Lepszy K., *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Warszawa 1953.
- Łosowski J., *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego, od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997.
- Miasta a życie polityczne w Polsce XVI–XVII w.*, [w:] *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. M. Kamlera, Warszawa 1989, s. 39–47.
- Niemcewicz J.U., *Zbiór pamiętników o dawnej Polsce*, t. 3, Lipsk 1839, s. 323–344.
- Opas T., *Miasta prywatne a Rzeczpospolita*, „Kwartalnik Historyczny” 1971, t. 78, z. 1, s. 28–47.
- Pelc J., *Ceny w Krakowie w latach 1369–1600*, Lwów 1935.
- Rusiński W., *Ceny w województwie kaliskim w 1775 r.*, „Rocznik Kaliski” 1980, t. 13, s. 265–273.
- Samsonowicz H., *Historia Polski do roku 1795*, Warszawa 1985.
- Statuty i przywileje cechów bydgoskich z lat 1434–1770*, wyd. T. Esmann, Z. Guldon, Bydgoszcz 1963, s. 80–86.
- Sygański J., *Historia Nowego Sącza od wstąpienia dynastii Wazów do pierwszego rozbioru Polski*, t. 3, Lwów 1901, s. 121–127, 132–136, 316–321.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001.
- Ślowski T., *Produkcja i wymiana towarowa Biecz w XVI i XVII wieku*, Rzeszów 1968.
- Taksa podwojewódzińska z 1761 roku, wyd. A. Adamczyk, „Pamiętnik Lubelski” 1938, t. 3, s. 453–470.
- Taksy podwojewódzińskie dla miast powiatu checińskiego z lat 1637 i 1640, wyd. L. Sępkowski, „Studia Kieleckie” 1979, nr 1, s. 81–103.
- Taryfy cen dla województwa krakowskiego z roku 1565, wyd. E. Bostel, „Archiwum Komisji Historycznej” 1891, t. 4, s. 298–316.
- Ustawy cen dla miasta Starej Warszawy, od roku 1606–1672, wyd. A. Chmiel, „Archiwum Komisji Historycznej” 1894, t. 7, s. 51–268.
- Zientara B., Mączak A., Ichnatowicz I., Landau Z., *Dzieje gospodarcze Polski do 1939*, Warszawa 1965.

Marcin Frąś

Taksa wojewodzińska Zbąszynia w XVIII w. jako źródło badań nad historią gospodarczą miasta szlacheckiego

Streszczenie

Nadrzędnym celem poniższego artykułu jest przybliżenie tekstu taksy podwojewódzkiej na towary spożywcze dla miasta Zbąszynia z 1751 r. Źródło zostało wniesione do księgi miejskiej Zbąszynia z lat 1592–1807, która przechowywana jest w Bibliotece Kórnickiej PAN w Kórniku. Na tle dotychczas wydanych tego typu źródeł prezentuje się ona miernie. Głównie ze względu na to, że nie obejmuje pozostałych rzemiosł istniejących wówczas w mieście. Niemniej jednak jej niewątpliwą zaletą jest fakt, iż jest to pierwszy tego typu przekaz z dawnego województwa poznańskiego. Co więcej, przybliża nas do poznania warunków życia codziennego w małym mieście szlacheckim. Podano w niej ceny gorzałki, pieczywa i mięsa, czyli głównych artykułów stanowiących dietę ówczesnych ludzi.

Słowa kluczowe: Zbąszyń, Skórzewski Ignacy Drogosław, taksa podwojewódzka, ceny towarów, historia kultury materialnej, księga miejska, okres księgi wpisów, okres staropolski, dobra szlacheckie, małe miasto

Marcin Frąś

Voivodeship tariff in Zbąszyń in the 18th century as a source of research on economic history of a private town

Abstract

The main objective of this article is to present the text of the so-called sub-voivodeship tariff on food products for the town of Zbąszyń from 1751. This source was entered into the Zbąszyń municipal registry for the years 1592–1807, which is kept in the Kórnik Library of the Polish Academy of Sciences in Kórnik. Compared to other similar publications, it is far from impressive. The main reason is the fact that it does not cover other trades which existed in this town at the time. Still, one of its major advantages is the fact that it is the first such source from the former Poznań voivodeship. Furthermore, it helps us learn more about living conditions in a small private town. It lists prices of spirits, bread, and meat, which were the basic alimentary products consumed by people back then.

Keywords: Zbąszyń, Skórzewski Ignacy Drogosław, voivodeship tariff, product prices, material culture history, municipal registry, entry log period, Old Polish period, noble property, small town